

1991 Sonrası Türkiye-Ermenistan Sınır Kapıları Sorunu -İktisadi Değerlendirme-

Kerem Karabulut*

Giriş

Türkiye ile Ermenistan arasında tarihin belli dönemlerindeki sıkı bağlılığa rağmen, süreç içerisinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak düşmanlık derecesinde bir ilişki kopukluğu yaşanmıştır. 1915'te savaş koşullarında yaşanan karşılıklı çatışmalardan sonra ilişkiler bozulmuş ve bir daha düzeltilememiştir. 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla birlikte, bu ülkeye komşu Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nin sınırında oluşan bağımsız devletlerden birisi de Ermenistan olmuştur. Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla tekrar sosyo-ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi olanağı doğmasına rağmen, Ermenistan'ın toprak ve tazminat talebi, soykırım iddiası ve Azerbaycan topraklarını işgal etmesi gibi gelişmeler bu fırsatı vermemiştir. Bu doğrultuda, sınır kapıları açılmamış ve ticari ilişkiler gelişmemiştir.

Ermenistan-Türkiye ilişkileri hem tarihteki olaylardan dolayı hem de Azerbaycan'la bağlantılı olarak gelişmemiştir. Bunun sonucunda, Ermenistan sınır kapısı açılmamış ve Türkiye-Ermenistan ticareti gerçekleşmemiştir. 29.800 kilometrekarelik bir alana sahip olan Ermenistan'ın Dünya Bankası verilerine göre, yaklaşık 3 milyonluk bir nüfusu bulunmaktadır. Ancak, yine dünya bankası verilerine göre, bu ülkenin nüfusu dışarıya göç nedeniyle sürekli azalmaktadır.

Ermenistan'la ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi Türkiye'den çok Ermenistan için önem arz etmektedir. Çünkü Türkiye Ermenistan için adeta bir dünyaya açılma yolu konumundadır. Oysa Türkiye için Ermenistan pazarı dikkate alınmayacak kadar küçük bir pazardır. Yaşanan gelişmeler göstermektedir ki yakın gelecekte iki ülkenin sosyo-ekonomik ilişkilerinin gelişmesi olanaklı gözükmemektedir. Çünkü, Ermenistan hem Azerbaycan'ın topraklarının %20'sinin işgal altında tutmaktadır hem de Türkiye'den toprak talebi, soykırım iddiası ve tazminat gibi talepleri bulunmaktadır. Buna rağmen, Türkiye özellikle dış baskılara

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, kerem@atauni.edu.tr Erzurum/TÜRKİYE; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ağrı/TÜRKİYE, kkarabulut@agri.edu.tr ORCID:0000-0002-3159-3289

boyun eğerek kapıları açarsa; 1- Azerbaycan Türkiye ile olan ilişkilerini hemen kesebilir. 2- Azerbaycan-Rusya işbirliği dönemi başlayacaktır ki bu ne ABD'nin ne Türkiye'nin ne de AB'nin istediği bir şey olur. 3- Ermenistan sınır kapılarının açılmasıyla Türkiye'nin elde edeceği kazanımlar, kaybedeceklerinden çok az olacaktır. 4- Sorunlar halledilmeden kapıların açılması, Ermenistan'ın yanlış politikalarında ısrar etmesi için cesaretlenmesine sebep olacaktır. Çünkü, Türkiye'nin şimdiye kadar uygulanan politikalara boğun eğdiği bundan sonra da kapıları kapatmayı göze alamayacağı gibi bir kamı oluşturabilecektir. Bu genel bakış açısıyla ele alınan çalışmada, Türkiye-Ermenistan sınır kapıları ekonomik açıdan değerlendirilmektedir.

Ermenistan'ın Genel Ekonomik Görünümü

Eski Sovyet merkezi planlama sistemi içerisindeki Ermenistan, ham madde ve enerji karşılığında, makine araçları, tekstil ürünleri ve diğer mamul malları diğer Sovyet devletlerine tedarik eden yapıya sahipti. Ancak SSCB dağıldıktan sonra, Ermenistan büyük tarım sanayi komplekslerinden uzaklaşarak küçük ölçekli tarıma yönelmiştir. Ermenistan'ın sadece iki açık ticaret yapabileceği sınır kapısı bulunmaktadır. Bunlar; İran ve Gürcistan sınır kapılarıdır.- Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik asılsız iddiaları ve Dağlık Karabağ bölgesini işgali Azerbaycan ve Türkiye ile olan sınır kapılarının kapatılmasına sebep olmuştur.

Ermenistan 2003 yılının Ocak ayında Dünya Ticaret Örgütü'ne katılmıştır. Hükümet son yıllarda vergi ve gümrük idaresinde bazı düzenlemeler yapmasına rağmen, yolsuzlukla mücadele tedbirleri büyük ölçüde başarısız olmuştur. Bu ülkenin ekonomik büyümesini arttırmak ve ekonomik rekabet gücünü ve istihdam olanaklarını iyileştirebilmesi için Türkiye ve Azerbaycan ile iyi ilişkiler kurması, ekonomik reformlar gerçekleştirmesi ve hukukun üstünlüğünü güçlendirmesi gerekmektedir.

Ermenistan'ın mevcut yanlış politikaları ve coğrafi izolasyonu, yaygın tekel varlığı, döviz piyasasındaki oynaklık gibi yaşadığı zorluklar bu ülkeyi Rusya gibi ülkelerin ekonomik baskısına karşı savunmasız hale getirmiştir., Özellikle enerji sektöründe Rusya'nın kontrolünde veya yönetiminde olduğu için bu ülkeye bağımlılığı devam etmektedir. GSYH'nın yaklaşık %12-14'ü Rusya'da çalışan Ermenilerden gelen dövizlerden oluşmaktadır. Ermenistan Ocak 2015'te Rusya'nın liderliğindeki Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılmasına rağmen, AB ile de yakın ilişkiler kurmaya devam etmiş ve Kasım 2017'de AB ile Kapsamlı ve Geliştirilmiş Ortaklık Anlaşması imzalamıştır. Ermenistan'ın borçlarının miktarı GSYH'na yakındır. Yaklaşık 11 milyar dolar GSMH'ya sahip olan Ermenistan'daki işsizlik oranı

%19 ve açlık sınırının altında yaşayan nüfus oranı ise %32 civarındadır¹. 2000'li yılların başlarında da Ermenistan halkının yaklaşık %50'si açlık sınırının altında yaşamaktaydı. Bağımsızlığını kazanmasından günümüze kadar bu ülkenin halkı geçimini, diğer ülkelerde yaşayan akrabaları ile çeşitli diaspora ve uluslararası hükümet dışı örgütlerin (NGO) gönderdiği yardımlarla sürdürmektedir². Ülkenin iktisadi olarak makro görünümünü gösteren veriler tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1: Ermenistan'ın Ekonomik Göstergeleri (2017)

GÖSTERGELER	DEĞER
GSYH (milyon \$)	11
GSYH Reel Büyüme Hızı (%)	3,5
KBGSYH \$ (Satınalma gücü paritesine göre, Normali yaklaşık 3000\$'dır)	9100
GSYH'da Sektör Payları (%):	
Tarım:	17,7
Sanayi:	27,8
Hizmetler:	54,5
İşsizlik Oranı (%)	18,9
Fakirlik Sınırının Altındaki Nüfus Oranı (2013) (%)	32
Hanehalkı Geliri ya da Tüketimdeki En Yüksek ve En Düşük Paylar (2014)	3,5
En Düşük % 10:	25,7
En Yüksek % 10:	
Bütçe (Milyon \$):	
Gelirler:	2.536
Giderler:	2.910
Enflasyon Oranı (%)	1,9
Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	-398
İhracat (Milyon \$)	2.233
İthalat (Milyon \$)	3.361
Dış Borç (Milyon \$)	9.170
Döviz Kuru (1 ABD Doları=)	487.9 AMD (Drams)
Nüfus	3.045.191
Coğrafya	29.743 km ²

Kaynak: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html> (Giriş: 31.05.2018)

1 <https://www.cia.gov...>

2 Muhammet Örtlek, Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Ermenistan İlişkileri, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, C V, Yıl 20, S. 64, Eylül-Aralık 2014, s. 3782.

Tabloya göre, Ermenistan ekonomisine ait temel veriler bu ülkenin iktisadi geriliğini ve önemsizliğini ortaya koymaktadır. Tablonun oluşturulduğu kaynaktaki bir diğer bilgi de Ermenistan ekonomisinin mevcut göstergelere göre, dünya ülkeleri içerisindeki sırası genellikle 110 ile 160 arasında değişmektedir. Oysa Türkiye ekonomisi büyüklük açısından dünyanın 17. büyük ekonomisidir. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisi için Ermenistan ile ticaretin kayda değer bir öneminin olmadığı söylenebilir. Bu genel bilgilerden sonra aşağıda tablo 2’de ise Ermenistan’ın ticari partnerlerine bakılabilir.

Sınır Kapıları Sorunun Genel Analizi

Bilindiği gibi, Türk-Ermeni ilişkilerinde Azerbaycan’la da bağlantılı olarak sorunlar yaşanmaktadır. Sınır kapısına yönelik her olumsuz bakışın temel sebebi de bu sorunlardır. Bu sorunların çözülmesi durumunda, tarihte uzun yıllar Türklerle birlikte yaşamış ve Türkiye’nin sınır komşusu olan bu ülkenin öncelikle kendisinin büyük menfaatleri vardır.

Hiçbir denize bağlantısı olmayan Ermenistan’ın hem ekonomik hem de politik istikrarı için Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olması önem arz etmektedir. Ermenistan’ın Türkiye ile iyi ilişkiler kuramamasının ve sınır kapılarının kapalı olmasının temel üç sebebi vardır³:

- Hiçbir hakkı olmamasına rağmen, Türkiye’den toprak talebinde bulunması,
- Asılsız soykırım iddialarının sürekli gündeme getirilmesi ve
- Karabağ sorununun çözümünde uzlaşmaz bir çizgi izlemesi.

İşte Ermenilerin bu üç yanlış politikası Türkiye ve Azerbaycan ile normal diplomatik ilişkiler kurmasına engel olmuştur ve bu yüzden de sınır kapıları kapalı tutulmaktadır.

Aslında, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde yaşanan sorunların kaynağının bugün Ermenistan’da oturan Ermenilerin olmadığı, asıl kaynağın tarihi süreç içerisinde ABD’ye ve diğer gelişmiş ülkelere yerleşen ve bu ülkelerde etkin hale gelen Ermeni diasporasıdır denilebilir. Konuyla ilgili birçok araştırma yapan Şenol Kantarcı’nın bu konudaki tespiti aynen şöyledir: “Bugün Fransa’nın (sözde) soykırımı kabul etmesi, yarın diğer Avrupa ülkelerinin haçlı zihniyetiyle gündemlerine

3 Şenol Kantarcı- Kamer Kasım- İbrahim Kaya- Sedat Laçiner, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, SAEMK (Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi) ve ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2002, s.120.

getirecekleri karar tasarısını ABD'nin henüz kabul etmemesinin altında, şimdilik bölgedeki çıkarlarının yattığının, unutulmaması gereken bir gerçek olduğu kabul edilmelidir. Planlı bir şekilde Kongresi'nde sürüncemede bırakması da, "bölgede güçlenmesi istenmeyen Türkiye'ye karşı yapılması düşünülen yaptırımlarda kullanılacak bir koz olarak" tutulması olarak değerlendirilmelidir"⁴. Bu nedenle, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesini ya da sınır kapılarının açılması incelenir ve değerlendirilirken, işin ekonomik boyutunun dışında mutlaka uluslararası siyasi boyut ve çıkarlarında hesaba katılması gerekmektedir. Aksi takdirde, yanlış sonuçlara gitmek çok muhtemeldir. Bütün bunlar, dışarıya da bağlı olarak Ermenistan'ın Türkiye'ye ve Azerbaycan'a karşı üstte de belirtilen yanlış politikalar uyguladığını göstermektedir. Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan ile ilişkilerinin normalleşmesi için de Ermenistan'ın bu politikaları terk etmesi ve normal komşuluk ilişkilerine dönmesi gerekir. Aksi takdirde, çözüm zorlaşır.

Türkiye'de, Ermenistan ile ilişkilerin analizi çalışmalarının 1970'li yıllardan sonra yoğunlaştığı görülmektedir. Tarihi olaylara bağlı olarak yapılan bu değerlendirmelerde Türkiye'nin geç kaldığı ve yaşanan olaylardaki haklılığını dünya kamuoyuna tam anlatamadığı anlaşılmaktadır. Oysa Ermenistan diasporası bu çalışmalarını 1920'li yıllardan bu yana yapmış ve Türkiye'ye yönelik takındığı politikalarla dünya kamuoyunun dikkatini sürekli kendisine çekerek bir nevi varlığını buna bağlamıştır. 1991 yılında SSCB dağılınca, bu politikasına daha da hız vermiştir. Çünkü hem ekonomik hem de coğrafi açıdan son derece muhtaç bir konumda olmuştur. Bu durumdan kurtulmanın ya da yaşamanın yolu ise dış desteğe bağlı olmuş, bunun için de kullanılabilir en etkin politika ise Türkiye üzerinden yapılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de Sınır Kapılarının Açılmasını İsteyenler ve İstemeyenlerin Temel Gerekçeleri

Ermenistan ile sınır komşusu olan Kars ve Iğdır illerinde ticaret meşgul olan esnaflarla yapılan bir saha araştırmasından elde edilen temel verilere göre⁵, sınır kapılarının açılmasını isteyenlerin temel düşünceleri aşağıdaki gibi özetlenebilir.

- Ticaretle diğer ilişkiler ayrı tutulmalıdır.

4 Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Aktüel Yayınları, İstanbul 2004, s.361.

5 Kerem Karabulut ve diğerleri, *Türkiye-Ermenistan Sınır Kapıları Sorunsalı- Ekonomik Analiz-*, Nobel Yayınları, Ankara 2011, s. 26-28.

- Bizim satmadığımız malları İran ve Gürcistan gibi ülkeler bizden alıp satarak kâr elde etmektedirler.
- Bu kapı açılırsa Türkiye büyük kazanç elde edecektir.

Görüldüğü gibi Ermenistan kapısının açılmasını isteyenlerin temel gerekçelerinin ekonomik olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, uzun dönemli bir perspektifle bakıldığında ve tarihi olaylar da dikkate alındığında, konunun ekonomik gerekçelerinin dışında da sebepleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, Ermenistan sınır kapısının açılmasını istemeyenlerin temel gerekçeleri yol gösterici niteliktedir. Ermenistan Sınır kapısının açılmasını istemeyenler ise temelde şu düşünceleri ön plana çıkarmaktadırlar.

- Türkiye'nin Ermenistan sınır kapısını açarsa Azerbaycan'ı kaybeder.
- Ermenilerin Türkiye'ye ve Azerbaycan'a karşı yürüttükleri yanlış politikalar devam etmektedir.
- Türkiye için Ermenistan pazarı dikkate alınacak büyüklükte bir Pazar değildir.

Görüldüğü gibi, ortaya çıkan sonuçlara göre, Ermenistan sınır kapısının açılmasını istemeyenlerin gerekçeleri, Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı uyguladığı üstte belirtilen yanlış politikalar ve Türkiye'nin de bunlardan vazgeçmesi gerektiğini sürekli bu ülkeye ilettiği, Azerbaycan toprağını işgal etme, Türkiye'den toprak talep etme gibi konularla ilgilidir. Yine, sınırın açılmasını istemeyenlerin önemli vurgularından birisi, Ermenistan'ın ekonomik önemsizliğidir. Diğer bir anlatımla, bu gruptaki cevaplayıcılar açısından, ekonomik gerekçeler dışındaki sebepler ön plana çıkmaktadır denilebilir.

Türkiye'de özellikle Kars ve Iğdır gibi sınır illerinde Türkiye'nin Azerbaycan'dan bağımsız olarak sınır kapılarını açmasını ve Ermenistan ile ilişki kurulmasını isteyenlerin temel gerekçeleri ekonomiktir ve Türkiye'nin ve bölgenin kazançlı çıkacağını savunmaktadırlar. Bu grubun temel yanlışlarını aşağıda üç maddeyle özetlemek mümkündür.

- 1991 sonrası dönemde Nahçıvan ile yaşanan sınır ticaretinde önemli kazanımlar elde edildi. Bu durumun, Ermenistan sınır kapısının açılmasında da yaşanacağı düşünülmüş olabilir. Oysa, 2002'den beri sınır ticareti kaldırılmıştır. Ayrıca, Nahçıvan ile olan ticarete petrol varken, Ermenistan ile olması istenen ticarete buda yoktur.
- Sınır kapısının açılması yönündeki istekliliği artırma yönündeki çalışma ve propagandaların da etkili olduğu söylenebilir. Çünkü; Türkiye'nin devlet

politikasının aksine bazı kişi ve kuruluşların rant elde etme ya da bilinçsizce sınır kapılarının açılması yönünde lobi çalışmaları yaptığı bilinmektedir.

- Tarih, siyaset ve bölgesel gelişmelerden haberdar olmamanın sonucu da olabilir. Yani düz ekonomik bakışın bir sonucu olabilir.

Ermenistan'ın Ticari Partnerleri

Türkiye ile Ermenistan ticaretini etkili değerlendirebilmek için Ermenistan'ın başlıca ticari partnerlerinin kimler olduğunu ve bu partnerlerin Ermenistan dış ticaretindeki tuttuğu payları bilmekte yarar vardır. Böylece iyimser bir değerlendirmeye Türkiye'nin ticaret potansiyelini ve kayıplarını tahmin etmek kolaylaşacaktır. Bu amaçla hazırlanan tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: Ermenistan'ın Ticaret Partnerlerinin Dağılımı (2003 ve 2016).

ÜLKELER	2003		2016	
	İhracat (%)	İthalat (%)	İhracat (%)	İthalat (%)
Belçika	18,5	12,1	-	-
İngiltere	17,0	-	-	-
İsrail	13,0	9,3	-	-
Rusya	11,6	14,2	21,0	30,7
İran	8,0	9,2	4,2	5,1
Irak	-	-	7,8	-
Çin	-	-	5,7	11,0
ABD	6,3	9,9	-	-
Almanya	5,1	7,0	7,9	5,0
İtalya	-	4,9	-	-
Bulgaristan	-	-	8,7	-
Hollanda	-	-	-	-
Kanada	-	-	7,9	-
Gürcistan	-	-	8,1	-
İsviçre	-	-	4,2	-
Türkiye	-	-	-	5,0
Diğerleri	20,5	33,4	25,5	43,2
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/am.html> (Giriş: 31.05.2018)

Tabloya göre, 2003 ile 2016 arasında Ermenistan'ın ticari partnerlerinde ciddi değişim yaşanmıştır. Örneğin yapılan ihracatta 2003 yılında Belçika birinci sıradayken, 2016 yılında Rusya birinci sıraya çıkmıştır. Yapılan ithalatta ise Rusya hem 2003 hem de 2016 yılında birinci sıradadır. Yine 2016 yılında yapılan ithalatta Rusya, Almanya ve İran dışında diğer ülkelerin tamamı değişmiştir. Bu durum, Ermenistan'da bir eksen kayması olduğu ve bu kaymanın daha çok yakın ülkelere ve doğuya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda temel etkileyici ülkenin ise Rusya olduğu düşünülebilir.

Türkiye Ermenistan Sınır Kapılarının Açılması Durumundaki Kazanç ve Kayıplar

Tablo 2'deki ticari partnerlik oranlarına göre sınır kapılarının açılması durumunda Türkiye'nin ne kadarlık bir ticari potansiyeli ve karı olabileceğini hesaplamak mümkündür: Tablo 1'deki 2017 yılı verilerine göre, Ermenistan'ın ihracatı 2 milyar 233 milyon dolar, ithalatı ise 3 milyar 361 milyon dolardır. Buna göre şöyle bir düşünce geliştirilebilir. Varsayalım ki Türkiye sınır kapılarını açtı. Ermenistan Türkiye'den ne kadar ithalat ve ne kadar Türkiye'ye ihracat yapacaktır? Bunun için alınabilecek en iyi örnek İran'dır. Çünkü İran Türkiye'den 1-2 milyonluk nüfus fazlalığına sahip bir ülke ve coğrafyası Türkiye'nin iki katından biraz daha büyük bir ülkedir. Yine Türkiye gibi Ermenistan'ın sınır komşusu ve siyasi ilişkileri en iyi olan ülkelerden biridir. Bu bakışla Ermenistan'ın Türkiye ile olacak ihracat ve ithalat oranlarını İran'ınki ile aynı oranlar olarak alalım. Yani Ermenistan toplam ihracatının % 4,2'sini ve toplam ithalatının da % 5,1'ini Türkiye'den yapıyor olsun. Buna göre şu hesaplamayı yapalım: Ermenistan'ın Türkiye'ye toplam ihracatı: $2.233.000.000 \$ \times \%4,2 = 93.786.000 \$$ olacaktır. Ermenistan'ın Türkiye'den toplam ithalatı ise: $3.361.000.000 \$ \times \%5,1 = 171.411.000 \$$ olacaktır. Demek ki en iyimser bakışla sınır kapıları açılırsa ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri düzelse bu ülke ile Türkiye'nin toplam ticaret hacmi 2017 yılı verileri ile yaklaşık 265 milyon dolar olacaktır. Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminin 2017 sonu itibarıyla yaklaşık 400 milyar dolar olacağı varsayıldığında bu rakamın ne kadar küçük kaldığı kolay anlaşılacaktır. Ayrıca, Türkiye'nin kazancı; yaklaşık 171 milyon dolarlık yapacağı ihracattan %30 net kazanç hesabıyla (ticarete ortalama kar oranı % 25-30'dur) toplam 51 milyon dolar olur. Türkiye'nin bu ülkeden yapacağı ithalat da hesaba katıldığında aslında Türkiye'nin, dikkate alınabilecek anlamlı bir kazancının olmayacağı ortaya çıkmaktadır.

Üstte yapılan değerlendirmedeki Türkiye ile Ermenistan dış ticaret kazancına

karşılık, kapıların açılması durumunda, şu hususlarında dikkate alınması önem arz etmektedir⁶.

- Azerbaycan ile ilişkiler zarar görür. Bunu hem Türkiye hem de Azerbaycan İstemez.
- Azerbaycan farklı arayışlar içine girer, bu ne ABD'nin ne AB'nin ne de Türkiye'nin istediği bir şey olur.
- Türkiye bölgedeki geleceğini kaybeder.
- Ermenistan'ın isteklerine boyun eğmek zorun da kalır.
- Türkiye'nin şimdiye kadar uygulanan politikalara boğun eğdiği bundan sonra da kapıları kapatmayı göze alamayacağı gibi bir kanı oluşur.
- Kendi içindeki istikrarsızlıkların artmasına sebep olabilir.
- Diğer Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri nezdinde itibar kaybeder ve bunun ekonomik değeri, milyarlarca dolar olur.
- En basit hesaplara göre, 171 milyon dolarlık Ermenistan'a yapılacak ihracat uğruna 2017 yılı verilerine göre (<https://www.ekonomi.gov.tr...>) yaklaşık 1,273 milyar dolarlık Azerbaycan'a yapılan ihracattan olunulur ki bu sadece görünen basit ekonomik kayıp olur. Çünkü, Türkiye'nin Ermenistan sorununda Azerbaycan'sız bir çözümü hedeflemesi, Azerbaycan ile ilişkilerin tamiri zor bir şekilde bozulması sonucu doğuracağı, yapılan saha araştırmalarında ve yüz yüze görüşmelerde net bir şekilde anlaşılmaktadır.
- Yapılan çalışmalara göre, Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılması, Ermenistan'a %37'lik bir ulaştırma maliyeti düşüşü sağlamaktadır⁷. Bu durum, Ermenistan'ın hiçbir ön koşul belirtmeden Türkiye ve Azerbaycan'a karşı yürüttüğü yanlış politikalardan vazgeçmesini gerektirmektedir. Ermenistan bunu gerçekleştirmedikçe bu ülkeye olumlu yaklaşmak Türkiye'nin zararına olacaktır.
- Nihayetinde Ermenistan sıkışmış bir dış politika kısılcı ile karşı karşıyadır.

6 Kerem Karabulut, Türkiye-Ermenistan Sınır Kapılarını Açmak veya Açmamak“, *Siyasi Ve Ekonomik Bir Değerlendirme Yeni Türkiye Dergisi*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, C V, Yıl 20, Sayı 64, Eylül-Aralık 2014, s. 3821-3831.

7 Ersan Bocutoğlu, “Geniş Karadeniz Havzasında Bir Bölgesel İşbirliği Modeli Olarak KEİB'in Değerlendirilmesi ve Türkiye-Ermenistan Sınır Kapısının Ekonomik Analizi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, C V, Yıl 20, Sayı 64, Eylül-Aralık 2014, s. 3818.

Ermenistan yönetimi öncelikle bu durumu aşmanın yollarını arayarak bu ülkeyi geleceğe taşımanın yollarını aramalıdır⁸. Bu yönden de Türkiye ve Azerbaycan'a muhtaçtır.

Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan Sınır Kapıları Sorununa Yaklaşımları Nasıl Olmalıdır?

Türkiye Ermenistan sınır kapılarını açmamalıdır. Çünkü, sınır kapıları, siyasi, tarihi, Karabağ sorunu ve ekonomik nedenlere bağlı olarak kapatılmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle, bu sorunlar çözülmeden kapıları açmak hem Türkiye'ye hem de Azerbaycan'a zarar verecek niteliktedir. Ayrıca, Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik asılsız iddiaları ve Azerbaycan topraklarını işgali devam etmektedir.

Türkiye ve Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasi işbirliğini mevcut durumun çok daha ilerisine taşıması bölgesel barışa ve Ermenistan ile yaşanan sorunların çözümüne katkı yapacak niteliktedir. Çünkü, Ermenistan coğrafi konum ve ekonomik özellikler itibarıyla Türkiye'ye muhtaç konumdadır. Ayrıca, Ermenistan pazarı Türkiye için çok önemsiz bir pazardır. Türkiye-Ermenistan dış ticaret hacmi iyimser bakışla 200 milyon dolardır. Bu rakam Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminin %0,05'i kadardır. Türkiye ve Azerbaycan'ın işbirliklerini bozacak yanlış bir adım her iki ülke için de telafisi zor olan olumsuz sonuçlar doğurabilecektir. Bu nedenle, Ermenistan sorunu konusunda;

- Mevcut koşullarda Türkiye sınır kapılarını açmamalıdır.
- Ermenistan'ın asılsız iddialarından vazgeçmesi ve Azerbaycan topraklarını terk etmesi koşuluyla sınır kapılarının açılacağı hem Türkiye hem de Azerbaycan tarafından vurgulanmalıdır.
- Sınır kapısının kapalı olması, diğer sorunların çözümüne hizmet eder. Eğer kapı açılırsa, diğer sorunlar (tarihi, siyasi...) ve Karabağ sorunu çözülemez. Şeklinde bir anlayışın kabul edilmesi gerekmektedir. Türkiye devletinin genel politikasının da bu yönde olduğu anlaşılmaktadır.
- Ermenistan sorunu Türkiye ve Azerbaycan'ın ortaklığıyla gerçekleştirilen ciddi projeler ve çalışmalarla dünya kamuoyuna anlatılmalıdır.
- Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret ve yeni projeler yoluyla her iki ülkenin bölgedeki etkinliğini artıracak oluşumlar geliştirilmelidir.

8 Hasan Oktay, "Ermenistan Diplomasisi ve Türkiye", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, C V, Yıl 20, Sayı 64, Eylül-Aralık 2014, s. 3867.

Sonuç

Ermenistan sorunu, 1915 yılından beri Ermenilerin dünya çapında Türkiye'ye karşı hem siyasi hem de terör şeklinde saldırıları ve 1990 sonrası da Karabağ'ı işgali ile bağlantılı olarak yaşanagelmiş bir süreçtir. Bu süreçte doğrudan ticari ilişkiler sınır kapılarının kapatılmasının ardından kesilmiştir. Sınır kapılarının kapalı olması Türkiye için önem taşımazken Ermenistan için hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle, Ermenistan her türlü uluslararası platformda sınır kapılarının kapalılığını ve asılsız iddialarını gündeme getirmektedir.

Türkiye, Ermenistan için adeta bir dünyaya açılma yolu konumundadır. Oysa Türkiye için Ermenistan pazarı dikkate alınmayacak kadar küçük bir pazardır. *Yaşanan gelişmeler göstermektedir ki, bu iki ülkenin sosyo-ekonomik ilişkilerinin gelişmesi uzun zaman alacaktır.* Ancak, bu durum her iki ülkenin hiçbir şekilde ilişki kurmayacağı anlamına gelmemektedir. Diğer taraftan Türkiye Ermenistan ekonomik ilişkilerinin ticari anlayışa göre değerlendirilemeyeceği de anlaşılmaktadır. Bu iki ülke ilişkilerinde tarihi, siyasi, sosyal ve iktisadi gerçeklerin birlikte değerlendirilmesi zorunluluğu vardır. Aksi takdirde, özellikle sınır kapıları sorununda sadece ekonomik gerekçelerle olaya bakmak gelecek dönemlerde Türkiye'nin bölgedeki menfaatlerine önemli zarar verebilecektir.

Kaynaklar

Bocutoğlu, Ersan, “Geniş Karadeniz Havzasında Bir Bölgesel İşbirliği Modeli Olarak KEİB’in Değerlendirilmesi ve Türkiye-Ermenistan Sınır Kapısının Ekonomik Analizi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, C V, Yıl 20, S. 64, Eylül-Aralık 2014, s. 3818.

Kantarcı, şenol- Kamer KASIM- İbrahim KAYA- Sedat LAÇİNER, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, SAEMK (Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi) ve ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2002.

Kantarcı, şenol, *Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Aktüel Yayınları, İstanbul 2004.

Karabulut, Kerem- Dilek Özdemir- Fatma Pınar Eřsiz- Alper Yalçın- Serap Bedir, *Türkiye-Ermenistan Sınır Kapıları Sorunsalı- Ekonomik Analiz-*, Nobel Yayınları, Ankara 2011.

Karabulut, Kerem, “Türkiye-Ermenistan Sınır Kapılarını Açmak veya Açmamak”, *Siyasi Ve Ekonomik Bir Değerlendirme Yeni Türkiye Dergisi*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, C V, Yıl 20, S. 64, Eylül-Aralık 2014.

Oktay, Hasan, Ermenistan Diplomasisi ve Türkiye, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, C V, Yıl 20, S. 64, Eylül-Aralık 2014.

Örtek, Muhammet, Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Ermenistan İlişkileri, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, C V, Yıl 20, S. 64, Eylül-Aralık 2014.

<https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/> (Giriş:31.05.2018)

https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/blog/newsDetail.jsessionid=n8G2ul1IS17gfdYDjrsi_-HuTRmjY5NS2TOyPkTR85Lke8Xh0h-!531120602?news_id=EK-254819&_afLoop=27022234743434914 (Giriş:31.05.2018).